

ERKEN MODERN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DEVLET, TOPRAK VE KAYIT PRATİKLERİ: 1670-1671 EDİRNE TAHRİRİ BİZE NE ANLATIR?*

Gürer KARAGEDİKLİ**

Öz: Bu makale, post-klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak ve toprak kayıt meselesine eğilmektedir. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda geçirdiği dönüşümü anlamada önemli bilgiler sunan 1670-1671 tarihli bir Edirne tahrir defteri yoluyla, Osmanlı idari ve mali kayıt pratikleri hakkında mevcut bilgi birikimimize katkı yapmayı hedeflemektedir. İlaveten, bu tahriri hem klasik dönemde hem de 17. yüzyılda hazırlanan tahrir defterleriyle mukayese ederek, mali kayıtların değişen doğası ile ilgili yeni sorular sormayı amaçlamaktadır. Nihayet çalışma, Osmanlıların mekânı ölçülebilir bir birim olarak nasıl kullandıklarının altını çizerek, değişen idari ve mali ihtiyaçlara göre mekan algısındaki dönüşümün yerini tartışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Edirne, tahrir, tahrir defteri, toprak, ölçüm, post-klasik dönem.

State, Land and Registration Practices in the Early Modern Ottoman Empire: What does the 1670-1671 Edirne Land Survey Show us?

Abstract: This article focuses on land and land registration in the post-classical period of the Ottoman Empire. Based on the 1670-71 Edirne Land Survey, it provides new information with regard to the transformation the Ottoman Empire was going through during the seventeenth century. The study aims to contribute to our current state of knowledge about the Ottoman administrative and fiscal registration practices. Furthermore, it intends to ask new questions regarding the changing nature of fiscal registers by comparing the Edirne Survey with the tax surveys of the classical period as well as with those prepared in the seventeenth century. Finally, by underlining how Ottomans used space as a measurable unit, it discusses the place of the changing perception of space vis-à-vis the changing administrative and fiscal needs.

Keywords: Edirne, survey, survey register, land, measure, post-classical period.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılda yaşadığı genel dönüşüm ile bilhassa Osmanlı mali ve idari teşkilatlanmasının bel kemiği olan timar sistemindeki çözülme, tarih yazımında hak eden bir ilgi gördü (Soyudoğan, 2012; Tezcan, 2010; Özel, 2004; Faroqhi, 1994; Howard, 1987; İnalçık, 1980). Timar sistemini anlamada temel kaynak olan tahrir defterlerinin 17. yüzyıl başlarından

---

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 19.04.2019 - 11.12.2019

** Dr.Öğr.Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye. gurer@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7846-6052.

İtibaren genel bir uygulama olmaktan çıkması, araştırmacıların değerlendirmelerinde büyük bir yer tuttu. Yeni fethedilen toprakların istisnai tahrirleri bir yana, gerçekten de, devlet 17. yüzyılın başlarından itibaren daha evvelki dönemlerde imparatorluk çapında yaptığı düzenli mufassal tahrirlerin muadili sayımları üretmedi¹. 16. yüzyılın sonlarından itibaren ateşli silahlar kullanan askerlerin devreye girişiyle sipahilerin eski önemini yitirmeleri, Celâli isyanlarının yarattığı karmaşa ortamı neticesinde köylülerin yaşadıkları yerleri terk etmeleri ve merkezî hazine gelirlerinin arttırılma ihtiyacı klasik tahrirlerin artık üretilmemelerinin başlıca sebepleriydi (İnalçık, 1980).

Diğer taraftan, değişen askerî ve mali koşullarla doğrudan ilişkili olarak, Osmanlı Devleti farklı türde sayımlar yapmaya ve defterler üretmeye devam etti. Klasik dönem tahrir defterlerinin verdiği tafsilatlı bilgi yığına sahip olan Osmanlı tarihçileri kuşağının aksine, postklasik dönem çalışan yeni kuşak tarihçiler anılan dönemde mufassal tahrirlerin yokluğunda Osmanlı toplumunu ve devletin değişen emperyal politikalarını anlamak için artan ölçüde bu yeni tür belgelere başvurmaya başladılar. Osmanlı tarihi uzmanlarının klasik dönem tahrir defterlerinin sunduğu bilgileri sınamada kullandıkları malzeme türlerinin başında mufassal avarız defterleri gelir. İlâveten, gayrimüslimlerin ödeyecekleri vergi toplamını vergi mükellefi yetişkin erkek nüfus üzerinden kayda geçiren cizye defterleri de 17. yüzyıldan itibaren merkezî hazinenin önemli kalemlerinden biri hâlini almaya başladı. Tarihçiler, bu defterlerin klasik dönem tahrirlerinin ihtiva ettiği nüfus ve yerleşim örüntülerini mukayese edebilecek veya tamamlayacak veriler sunduğu inancına sahiptirtler (Özel, 1999; 2000).

Son yıllarda Osmanlı tarihçileri, 17. yüzyılın ikinci yarısında bir dizi yeni fetih sonrasında hazırlanan tahrir defterlerine denk geldiler. Devlet, bilinen uygulamalara uygun bir şekilde, merkezî yönetimin kontrolü altına yeni giren bu yerlerde insan ve vergi kaynaklarını kayda geçirecek tahrirler yapmaya devam etti. 17. yüzyılın ikinci yarısındaki fetihleri müteakiben yapılan bu tahrirler sırasıyla 1664'teki Uyvar, 1669'daki Basra, 1670-1671'deki Girit/Ege Adaları ve 1681'deki Kamanıçe tahrirleridir (Şimşirgil, 2012; Khoury, 2001; Kolovos, 2007; Greene, 1996; Kołodziejczyk, 1994). Aşağıda daha ayrıntılı

¹ Tahrir çalışmaları 1990'ların sonuna kadar Osmanlı tarihi alanını domine edecekti. Osmanlı çalışmalarının en önemli alanlarından biri olan "defteroloji"nin altın çağı olarak kabul edilen bu dönemde, Osmanlı klasik dönemini araştıran tarihçiler Osmanlı kırsal toplumunu açıklamada ziyadesi ile şanslıydılar; zira düzenli tutulmuş tahrir defterleri tarihçilere 16. yüzyılın sosyal ve kırsal durumunu yeniden inşa edecek çok muazzam veriler sunuyordu. Defteroloji araştırmalarının tamamını burada zikretmek neredeyse imkânsız gibidir. Önemli çalışmalardan bazıları için bk. Lowry, 1992; Kiel, 1987; Halasi-Kun, 1986; Barkan, 1943; Barkan ve Meriçli, 1988; İnalçık, 1954; Öz, 1991; Çiçek, 1995; Acun, 2000; Faroqhi, 2000; Murphey, 1990; Emecen, 1991; Emecen 1996.

inceleneyeceği üzere, klasik tahrir defterlerinin yapısal özelliklerini devam ettiren bu yeni sayımlardan bazıları taşınmazları daha farklı biçimlerde kayda geçirdi. Takip eden yüzyılda da, Osmanlılar yeni ya da yeniden fethettikleri topraklar için tahrirler yaptılar. Bunlar arasında, 1715'te Venedik'ten tekrar alınan Mora yarımadası ve 1741'de yeni fethedilen Semendire için yapılan tahrirler sayılabilir (Parveva, 2009a; Pavlovic, 2015).

Yukarıda sıralanan 17. yüzyılın ikinci yarısındaki bu tahrirler, Osmanlıların yeni ya da yeniden fethettikleri topraklar için düzenledikleri sayımlardır. Yalnız, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin daha yakından incelenmesi, devletin yeni/yeniden fethedilen topraklar dışında da tahrirler yaptığını gösteriyor. Bunlardan biri, Edirne kazasına ait bir mufassal tahrir defteridir. Anlaşılan o ki, Osmanlı Devleti Edirne kazası için aynı tarihlerde bir tahrire girişmiş; kaza dâhilindeki köylerin sayımını, tasarruf edilen toprak büyüklüklerini ve kullanılmayan alanları ayrıntılı bir biçimde kayda geçirmiştir. Üç asır gibi bir süredir Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklardan biri olmasına rağmen, geleneksel tahrirlerin ortadan kalktığı bir dönemde devlet, Edirne kazası dâhilindeki köyleri hangi saiklerle tahrir etme ihtiyacı duymuş olabilir? Ne tam olarak klasik tahrirlerdekine ne de 17. yüzyılın avarız sayımlarına benzeyen bu yeni yöntem, dönemin değişen mali ve siyasi ortamı için bize neler anlatıyor? Elinizdeki çalışma, bu Edirne tahriri yoluyla, 17. yüzyılın yeni tahrir pratikleri hakkındaki mevcut bilgilerimize katkıyı amaçlıyor. Bilhassa, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda geçirdiği dönüşümü anlamada yeni bilgiler sunan bu yeni tür tahrir defteriyle, erken modern dönemde toprak kayıt pratiklerinde meydana gelen değişmelere odaklanıyor. Aynı zamanda, defterin sunduğu nicel ve nitel verileri hem klasik dönem tahrirleri hem de aynı dönemde yapılan diğer klasik dönem sonrası tahrir defterleri ile mukayese ederek, bu dönüşüm döneminde devletin kayıt pratiklerindeki değişmelerine dair yeni sorular üretmeyi hedefliyor. Son olarak, tartışma bizi Osmanlı yönetiminin mekânı daha net olarak nasıl ölçtüğü bahsine götürecektir². Böylece, söz konusu uygulamaların Osmanlı idari ve mali jargonunda nereye oturduğu ve ne anlam ifade ettiği tartışılacak.

---

² Burada "net ölçü" ile kastedilen, "cerib" birimidir. Devlet, 16. yüzyılın klasik tahrirlerinde de muhtemelen kaydedilen toprağın büyüklüğünü net olarak biliyordu; fakat bu büyüklükler çift-hane terminolojisi içine yerleştiriliyordu. Elinizdeki çalışmada daha ayrıntılı ele alınacağı üzere, Edirne tahririnde bütün topraklar ve alanlar, araziye bir ölçü birimiyle ölçerek yani *misâha* ederek (misâha için bk. Fazlıoğlu, 2004, s. 261) cerib hâlinde defter edilmiştir.

1. 17. Yüzyıl Osmanlı Tahrir Defterlerinin Bağlamı: Postklasik Dönem Tahrirleri

17. yüzyılın Osmanlı Devleti'nin farklı mali, siyasi ve sosyal değişimlerle yüzleştiği bir dönem olduğunu biliyoruz. İstanbul siyasi ve iktisadi belirsizliklerle çalkalanırken, sistemin temeli olan tımar rejiminin çözülmeye başlamasıyla doğrudan ilişkili olarak, Anadolu kırsalı da ciddi bunalımlar yaşıyordu. Oktay Özel, Celâli adıyla anılan periyodik isyancılardan müteşekkil işsiz ve topraksız erkek kümelerinin iktisadi, siyasi ve mevsimsel zorluklar yaşayan Anadolu kırsalını tarumar ettiklerini iddia etmiştir (Özel, 2004, s. 191 ayrıca bk. Özel, 2012, ss. 184-202). Bu değişimlerin, imparatorluğun mali ve idari bürokrasisini yeni arayışlara yönelttiği tarih yazımında sıkça vurgulanır (Tezcan, 2010; Darling, 1996). 17. yüzyılda düzenli bir ödemeye dönüşen avarız vergileri ise bu yeniliklerin başında gelir. Aslında tüm bu gelişmeler, sistemin içinden geçtiği durumun bir tezahürüydü ve merkezî devletin eskiden düzenli tahrirler yoluyla yaptığı sayımları artık yeni bazı yöntemlerle gerçekleştirmesi gerekmektedir. Avarız tahrirleri, bu tür yeni kayıt pratiklerinin habercisiydi ve yüzyıl boyunca devam edecekti³. Avarız tahrirleri vergi mükelleflerinin avarız yükümlülüğü ile ilgilidir. Yani, klasik dönemde dirlik sahiplerinin (tımarlı, zemat veya hass sahiplerinin) gelirleri ile ilgili olan tahrirlerin aksine, avarız tahrirleri değişen askerî ve mali ihtiyaçlarla ilişkili olarak doğrudan hazine gelirleri ile ilgilidir⁴.

Öte yandan, modernite öncesi diğer devletlerin yaptığı gibi, Osmanlı Devleti de fetihler yoluyla yeni gelir kalemleri yaratacak sayım ve kayıtları sürdürdü. Devletin 17. yüzyılın ikinci yarısında ve 18. yüzyılın başlarında gerçekleşen bir dizi fethin ardından yaptığı tahrirler bunun göstergesidir. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşen bu fetihleri müteakiben yapılan tahrirlerde, devletin standart bir yöntem takip etmediği anlaşılıyor. Diğer bir ifade ile 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında yapılan tahrirler Osmanlı Devleti'nin hem eski tahrir pratiklerini devam ettirdiğini hem de yeni uygulamaları denediğini göstemesi bakımından önemlidir (Kolovos, 2007, s. 203). Örneğin Uyvar tahriri, kayıt uygulamaları açısından mali yönetimin hâlâ klasik dönemin terimlerini kullandığına işaret eder (Şimşirgil, 2012, ss. 174-192). Özellikle köylü toprakları tanımlanırken çift resmi terminolojisinin kullanılması, klasik

³ Avarız tahrirleri üzerine çok geniş bir alan yazın (literatür) var. Belli başlı çalışmalar için bk. (Özel, 2016; Küpeli, 2011; İnbaşı, 2009; Gökçe, 2007; Çakar, 2004; Demirci, 2009; Öz, 1993; Öz, 1999; Ünal, 1997; Darling, 1986).

⁴ Edirne kazası özelinde, bu tahrirlerin farklı düzenlenme sebeplerindeki ve yapısal mantığındaki farklılıkları 16. yüzyılın klasik tahrirlerinden biri ile mufassal bir avarız tahriri karşılaştırması ile anlamamız mümkün. bk. TT 648 ve TT 817.

tahrirlerin pratiğiyle aynılık göstermektedir⁵. Bu pratiğin 1680'den sonra yeniden uygulamaya geçirildiğini, Kamanıçe ve Semendire tahrirleri ortaya koyuyor. Bunlarda da Osmanlı maliyesi esasen klasik tahrir defterlerindeki terminolojiyi takip etmiş görünüyor (Kolodziejczyk, 1994; Pavlovic, 2015). Yani anılan tahrirler, bu bölgelerin tımar sitemine entegre edildiğini gösteriyor. Bununla birlikte, Basra'nın yeniden fethini müteakiben yapılan tahrirden önce asıl amacın bölgeyi tımar sistemine dâhil etmek olmadığı sonucuna varılıyor⁶.

Köprülülerin siyasette etkin oldukları 17. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı mali ve idari makamları yeni bazı denemelere girişti (Börekeçi, 2009, ss. 313-317). 1670'te Girit adasının tahririnde o zamana kadar uygulanmamış bazı yeni kayıt pratikleri bunun kanıtıdır. Zikredildiği gibi, bu defter 1669'daki nihai fethi sonrasında adanın Osmanlılarca yapılan tahririnin sonucunda üretildi. Bu tahrir defterinin, Osmanlılar için yeni bir uygulama olduğu araştırmacılarca da belirtilmiştir (Greene, 1996; Kolovos, 2007; Kermeli, 2008). Buna göre tahrir emini, klasik tahrir defterlerinin yapısına uygun olarak ilkin kayda konu köyün ismini ve orada yaşayan toprak mutasarrıfı köylülerin isimlerini listelemiştir. Ek olarak, köylülerin ne büyüklükte tarla tasarruf ettikleri ve bağ, bahçe, bostan sahibi oldukları yazılmıştır. Her köy kaydının sonunda, o köyde tasarruf edilen toplam toprak miktarı "cerib" olarak ve köy sakinlerinin ödemekle yükümlü olduğu toplam vergi miktarı (nakdî ve aynî) kaydedilmiştir. Anılan tahririn geçmişteki muadilleriyle sürekliliğini koruduğu iddiasında olan Molly Greene'e göre, adadaki köylülerin vergi yükümlülüklerini ve nüfuslarını kayda geçiren bu tahririn ana amacı Girit'in kırsal kesimlerinin klasik çift hane sistemine entegre edilmesidir (Greene, 2000, ss. 23-29). Diğer taraftan Elias Kolovos ise Osmanlı

---

⁵ Bütün Uyvar sancağının köy, mezra ve varoşlarının klasik çift hane terminolojisine uygun kayda geçirildiğini görüyoruz (Şimşirgil, 2012). Ne var ki, sadece Uyvar kalesinin hemen çevresindeki tarla, bostan, bağ ve bahçelerin kale muhafızlarının tasarrufuna bırakıldığını ve bu toprakların klasik çift hane terminolojisine göre değil de Edirne tahririndeki benzer biçimde cerib olarak kaydedildiğini görüyoruz (Şimşirgil, 2012, ss. 196-197. Orijinal tahrir defteri için bk. BOA TT 698).

⁶ Dina R. Khoury'nin çalışmasından edindiğimiz bilgiye göre, Girit'tekine benzer bir biçimde, devlet kentli ve aşiret seçkinlerinin kırsal alanlarda üretim yaptıkları topraklardaki haklarını ve bu toprakların resmî olarak mülk olduğunu kabul etmiştir. Diğer taraftan, Girit tahririnin aksine, köylülerin tasarrufundaki topraklar, toprak büyüklüklerine herhangi bir atıf yapılmaksızın, yalnızca yetişkin erkek isimleri altında kaydedilmiştir. Yani, topraklar ne klasik dönem tahrirlerinin çift resmî terminolojisine ne de Girit ve Edirne'dekine benzer biçimde defter edilmiştir. Khoury'ye göre, bölgenin göçebe kırsal nüfus yoğun yaşadığı bir yer olması, toprak kaydında böyle ayrıntısız bir yol izlenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Öte yandan yazar, bölgenin vergilerinin salyane sistemi içerisinde maktu olarak toplanmasını da zikretmiş, fakat Basra için bu ayrıntısız kayıt pratiğinin doğrudan salyane sistemiyle ilişkili olabileceğini belirtmemiştir (Khoury, 2001, ss. 315-316).

mali yönetiminin Girit tahririyle klasik tahrir pratiğini radikal bir şekilde dönüştürüp devlet gelirlerini artırmayı hedeflediğini ileri sürer. Başka bir ifade ile, Girit tahriri Osmanlıların çok daha rafine bir kayıt pratiği geliştirdiğinin kanıtıdır (Kolovos, 2007, s. 203).

Kanunnamesinden de açıkça görüldüğü gibi, Girit tahririyle Osmanlılar adadaki ekilebilir arazilerin özel mülkiyet statüsünü kabul etmiştir. Eugenia Kermeli, defterin toprağın özel mülkiyeti üzerine sunduğu ampirik veriyle, klasik dönem toprak sistemi tanımlarının yeniden değerlendirildiğini belirtir. Girit bağlamında, toprağın özel mülkiyet durumunun 1670'ten sonra kabul edildiğini belirten Kermeli için bu durum, Osmanlıların adanın yerel geleneklerini kendi ihtiyaçları doğrultusunda uyarlamasının bir göstergesidir (Kermeli, 2008). Girit tahririnin yapıldığı aynı yıl, Osmanlı yönetimi Edirne kazası için de bir tahrir düzenlemiş ve kaza dâhilindeki köylerde bulunan tarlaları ve diğer taşınmazları çok ayrıntılı bir biçimde kayda geçirmiştir (Karagedikli, 2017, ss. 53-212). Bir sonraki bölüm bu tahrir defterini ayrıntılı bir biçimde değerlendirecektir.

2. 1670-1671 Tarihli Defter-i Kaza-i Edirne

Osmanlı İmparatorluğu'nun üç başkentinden ve devlet ricalinden kişilerin her zaman göz önünde tuttuğu şehirlerden biri olan Edirne, 1670-1671 Edirne tahririnin yapıldığı dönemde Edirne kazasının merkezidir ve beş nahiyesi vardır⁷. Edirne, Doğu Rumeli'de çok sayıda küçük ve orta büyüklükteki kente ve kasabaya farklı hizmetler sunan ve onların ürettiğini talep eden Osmanlı memleketinin hacimli şehirlerinden biridir. Tahtgâh-ı selaseden biri olan Edirne'de, Osmanlı sultanları uzun zamanlar geçirmişlerdir. Bu padişahlar arasında, yarım asıra yakın bir saltanat sürecek olan IV. Mehmed de vardır. IV. Mehmed, 17. yüzyılın ikinci yarısında hüküm sürmüş ve saltanatının büyük bir kısmını Edirne'de geçirmiştir. Anılan dönemde padişahın ve saray halkının şehirde bulunması, başta askerî zümre mensupları olmak üzere önemli sayıda Osmanlı ve yabancı görevlinin Edirne'ye yerleşmesini motive ederek Edirne'nin demografik olarak büyümesini sağlamıştır (Karagedikli, 2013, ss. 221-231).

Bu çalışmanın konusu olan mufassal tahrir defteri, padişah IV. Mehmed'in saray halkı ile Edirne'de bulunduğu ve aynı zamanda yeni mali denemelerin yapıldığı Köprülü ailesinin vezareti sırasında üretildi⁸. 1671 tarihinde nihai

⁷ Aynı yüzyılın başlarında yapılan tahrirdeki idari taksimatta olduğu gibi, Edirne kazası hâlâ imparatorluğun Rumeli eyaletinin sancaklarından biri olan Paşa Livası sınırları içerisindeydi. Anılan dönemde Sofya şehri bu sancağın beylerbeyi merkezi konumundadır (Gökbilgin, 1952).

⁸ Bu defter, sancak ya da eyalet çapında yapılmış bir tahririn parçası olabilir. Ne var ki, defterde ne bir kanunnameye ne de Edirne kazası dışında başka bir idari birime denk

hâlini alan ve bu çalışmanın konusu olan Edirne tahriri, Girit tahririyle aynı zamanda yapılmış görünüyor⁹. Tımar sisteminin kristalize olduğu bir bölgede yapılan ve 16. yüzyılın klasik tahrir defterleriyle hem benzerlikler hem de farklılıklar gösteren bu yeni tür tahrir, bu çalışmada ilk kez kullanılıyor. Tahrir defterimiz, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde iki parça hâlinde bulunmaktadır. Defterin bu iki kısmı ayrı kataloglar altında tasnif edilmiştir. İlk kısım “defter-i kaza-i Edirne” başlığı ile başlayan MAD 133'tür. MAD 133, Edirne kazası sınırları içinde bulunan dört nahiyenin (Ada, Üsküdar, Manastır ve Cısr-i Mustafa Paşa nahiyeleri) köylerini ve mezralarını ve bu köylerde yaşayan köylüler ile tasarruflarındaki toprakların kayıtlarını içerir. MAD 556 katalog numarası ile karşımıza çıkan ikinci kısım ise “defter-i mufassal-ı tahrîr-i cedîd-i nâhiye-i Çöke tâbi'-i Edirne el-mahrûse” başlığını taşımaktadır. Yani, Edirne kazasının 17. yüzyıldaki beşinci nahiyesi olan Çöke nahiyesinin köylerini ve mezralarını içerir. Anılan nahije, Edirne kazasına dâhil 100 kadar kırsal yerleşimi barındıran önemli bir nahiyedir. Kayda geçirilen köylerin yazım ayrıntılarına bakıldığında, bu iki defterin aynı tahririn parçaları olduğu kesin olarak söylenebilir (BOA MAD. 133, [tarihsiz], ss. 1-185; BOA MAD. 556, 1081/1671, ss. 6-211).

Edirne tahririnin iki farklı cilt hâlinde arşivde bulunmasının yanında, MAD 133'ün sayfaları doğru şekilde de numaralandırılmamış ve sıralanmamıştır. Bu yanlış ciltlenmeyle ilişkili olarak, bazı köylerin kayıtları ansızın kesintiye uğramaktadır. Örneğin, Kâfir Doğançı köyünün kaydında gözlemlediğimiz ani kesinti bize, Ada nahiyesinin kayıtlarının bittiği izlenimini vermektedir. Ne var ki, ani kesinti nedeniyle eksik kalan Kâfir Doğançı köyünün devamı ilerleyen sayfalarda karşımıza çıkmaktadır¹⁰; ki Ada nahiyesinin kayıtlarının bitmediğinin kanıtıdır¹¹. Bu nedenle, tahririn parçaları olan iki cilt de dikkatlice okunmuş ve sayfalar yeniden biraraya getirilmiştir¹².

---

gelindiğinden, bu aşamada Edirne kazasının özel koşullarından dolayı tahrir edilmiş olabileceği varsayımı ağırlık kazanmaktadır.

⁹ Her ne kadar defterde bir kanunname ya da tahririn ne zaman başladığına dair bir ibare bulunmasa da defterin derkenarlarındaki yazılanlardan 1669 ürün ekim mevsiminde başladığı varsayılabilir (Parveva, 2013, s. 20).

¹⁰ MAD 133, p. 92 (Arabi rakam ile 31 numaralı sayfa). Kafir Doğançı köyünün geri kalan bölümü sayfa 92b (Arabi 31) ve 93a (Arabi 32) numaralı sayfalarda.

¹¹ 92 ve 121 numaralı sayfalar arasında Ada nahiyesi sınırlarındaki köylerin kayıtları var. 31 ve 92 numaralı sayfalar arasında Üsküdar nahiyesi köyleri.

¹² Ada nahiyesi köyleri için bk. MAD 133, ss. 1-31 ve MAD 133, ss. 92b-121. Üsküdar nahiyesi köyleri için bk. 32-82 ve MAD 133, ss. 122-123. Cısr-i Mustafa Paşa nahiyesindeki köyler için bk. MAD 133, ss. 83-92a. Manastır nahiyesi köyleri kesintisiz olarak MAD 133, ss.127-185 arasındadır. Çöke nahiyesinin tüm köyleri tek bir cilt hâlinde MAD 556 içindedir. Elinizdeki çalışma için kullanılan veriler, bu hatalı ciltleme düzeltildikten sonra meydana geldi.

1670-71 tarihli Edirne tahrir defteri bağlamında Stefka Parveva'nın çalışmasını belirtmekte yarar var. Parveva, Sofya'daki Sts. Cyril and Methodius Millî Kütüphanesinde bulunan dağınık birkaç sayfa dokümana dayanan çalışmasında, Edirne kazası sınırlarında bulunan 21 köyü, 2 mezrayı ve 2 müselem çiftliğini analiz etmiştir. Söz konusu yerleşimler, 17. yüzyılda Edirne kazasının çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır (Parveva, 2009; Parveva, 2011; Parveva, 2013)¹³. Elinizdeki çalışmada kullanılan tahrir defteri, Edirne kazasının bütüncül analizini yapmaya olanak verecek daha eksiksiz bir veri seti sunuyor¹⁴. Bulgar arşivlerindeki dağınık belgelerin derkenarlarındaki hesaplamalar (Sts. Cyril and Methodius Millî Kütüphanesindeki ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden birer sayfa mukayesesi için (bk. Resim 1), bunların elimizdeki defterin müsvedde parçaları olduğu izlenimini veriyor. Yani, Parveva'nın kullandığı belgeler, alanda yapılan tahrir sırasında tutulmuş kayıtların parçaları olmalıdır¹⁵. Diğer bir deyişle, elimizdeki 1671 tarihli mufassal Edirne tahrir defteri, bu müsveddelerin sonradan temize çekilmiş nihai hâli olmalıdır. İki parça hâlinde ciltlenen bu deftere, tahrir emini ve katiplere İstanbul'da Defterhane-i Amire'den verilen önceki tahrir defterlerindeki (*defter-i atîk*) kimi bilgiler eklenmiştir. Atik defterlerdeki verilerle 1671 tahririnde karşımıza çıkan bilgilerin bir kısmı Parveva'nın bulunduğu dağınık belgelerde yoktur. Örneğin, Büyük İsmailce köyü için (bk. Resim 1), bizim incelediğimiz defterdeki ilave bilgiler Parveva'nın belgelerinde bulunmamaktadır. Ayrıca tahrir defterimiz, atik defterden aktarılan bazı bilgileri de ihtiva ediyor. Örneğin, “karye-i Büyük İsmailce tabi‘-i nahiye-i Üsküdar ‘an evkaf-ı Sultân Bâyezid der Edirne hâsıl 13.672 akçe” (MAD 133, s. 50) olarak defterimizde bilgileri bulunan köyün detayları Bulgar arşivindeki belgelerde yer almıyor.

Edirne tahririnin ne zaman yapıldığı konusunda da Parveva'nın incelediği belgeler net bir bilgi sunmuyor. Parveva, belgelerin derkenarlarında yazan “fûrûht” tarihlerine bakarak, tahririn 1669/1670 senesinde yapılmış olduğu sonucuna varmaktadır (Parveva, 2013, s. 20). Müellifin tahririn yapıldığı tarih hakkındaki bu yorumu, tahrir yazıcılarının kazadaki tarlaları ve diğer gayrimenkulleri kaydettikleri fiili sayım süreci için doğru olabilir. Tahririn hangi tarihte yapıldığı hakkındaki daha net bilgiyi ise, defterimizin Çöke nahiyesini ilgilendiren kısmı olan MAD

¹³ Hâliyle, Parveva bu belgelerin bir tahririn dağınık parçaları olduğundan habersizdir.

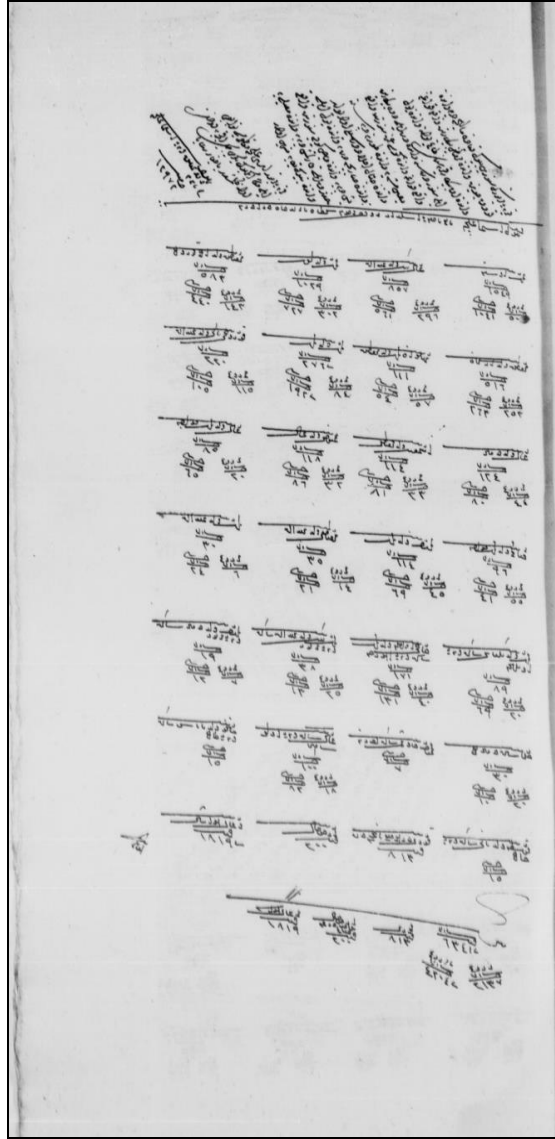
¹⁴ İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1670-1671 tarihli Edirne tahrir defteri, karye, mezraa ve müselleme çiftlik olarak toplam 350 kadar kırsal yerleşim birimini ihtiva etmektedir. Bu yerleşimler, 17. yüzyılın son çeyreğinde Edirne kazasının tamamını temsil etmektedir (MAD 133 ve MAD 556. Ayrıca bk. Karagedikli, 2017). Mukayese için aynı dönemde yapılmış Edirne kazasının 1686 tarihli mufassal avarız defterine müracaat edilebilir (bk. BOA TT 816).

¹⁵ Müsveddelerin geri kalanı büyük ihtimalle kayboldu veya yok oldu. Stefka Parveva'nın Bulgar arşivlerinde bulunduğu belgeler Mihaliç, İflahanlı, Maraş, Hasköy, Büyük İsmailce, Sökün, Pavlikan, Yürücekler, Koyunlu, Yürüş, Kaba Öyük, Ayntablı, Omurca, Kafır Hacı, Karaağaç, Kemal, Glavanlı, Akpınar, Düdükçi, Düdükçi Yenicesi, Etmekçi and Saltıklı köyleri ile ilgili ayrıntıları barındırmaktadır.

556'nın ilk varağındaki ifadede buluyoruz: "bâ fermân-ı 'âli el-vâki' fi 24 Şevvâli'l-mu'azzam sene 1081 [6 Mart 1671]" (MAD 556, s. 6). Bir diğer tahmin ise, Edirne kazasının nahiyelerinin farklı tarihlerde tahrir edilmiş olabileceğidir. Anlaşıldığı kadarıyla, tahrir Edirne kazasının nahiyelerinde 1669 veya 1670 senesinde yapılmaya başlanmış (ki Parveva'nın müsveddeleri bunu gösteriyor), defterhanede temize çekilip nihai şeklini alması ise 1671 yılını bulmuş olmalıdır.

The image shows a page from a historical document, likely a tax register or land record from the Edirne region in 1671. The text is written in Ottoman Turkish and is organized into a table-like structure with multiple columns. The top section contains a large block of text, possibly a title or introductory statement. Below this, the main body of the document consists of several columns of text, each containing numbers and names, likely representing land parcels and their respective owners or tax amounts. On the right side, there is a small rectangular stamp with the text "МБН ОП" and "Фонд № 5114 Арх. № 11". The document is a detailed record of land and tax information.

Resim. Aynı köy için iki farklı belge. Üstteki Sts Cyril and Methodius Arşivi'nden (Sofya), alttaki ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden (İstanbul).

3. Terminoloji: Süreklilik ve Değişim

1670-1671 tahrir defterimizde, hem klasik tahrirlerle uyuşan hem de uyuşmayan farklı terimlerin kullanıldığına tanık oluyoruz. Kırsal yerleşim birimlerinin tanımlanması mevzubahis olduğunda, karye, mezra ve müselleme gibi bir önceki

yüzyılın tanımlarının kullanıldığı;¹⁶ toplam beş nahiyede (Ada, Üsküdar, Cisir-i Mustafa Paşa, Manastır ve Çöke nahiyeleri), toplam 350 kırsal vergi biriminin kayda geçirildiğini görüyoruz. Bunların 258 adedi hâlihazırda köylülerin meskûn olduğu karye, 58 adedi farklı köylerin tasarrufunda olan mezralardır (Karagedikli, 2017, ss. 138-151). Karye, çoğunlukla geçimlik üretim yapan insanların yaşadığı küçük yerleşim yerleridir ve köylüler tarımsal faaliyetlerini buralardaki arazilerde yapmaktadırlar (Gümüşçü ve Küçükbaşcı, 2016, ss. 85-87). Mezra ise, tasarrufu komşu köy/köylerde olup toprağı oralarda yaşayanlar tarafından işlenen yer olarak tanımlanmaktadır (Özel, 2016, s. 46 ve dipnot 9)¹⁷. Nihayet, bu yerleşimlerin 34 adedi ise gene farklı köylerin veya grupların tasarrufundaki müselleme çiftlikleri¹⁸ olarak kaydedilmişlerdir. Müsellemlerin 15. yüzyılın sonlarında köylülerden mürekkep destek birlikleri olduğu ve 16. yüzyılın başlarında bunların reaya statüsüne düşürüldüğü belirtilmiştir (Özel, 2016, s. 58). Defterimizde köy ve mezralar ile kaydedilen bir başka kırsal birim olan “müselleme çiftlik” tabirinin ne için kullanıldığı net değil. Defter-i atikte nasıl kaydedildiğinin yanında, ne kadar bir alana yayıldığı (cerib olarak) ve hangi köylerin tasarrufunda bulunduğu verilen diğer bilgiler. Aynı mezralarda olduğu gibi, komşu köylerin tasarruflarında görünen bu alanlar, 17. yüzyılın son çeyreğinde Edirne kazasında hacimli bir yekûn tutmaktadır. Mezralardan farklı olarak, bu alanlarda toprak işleyenler isimleri ile sıralanmamış; yalnızca hangi köyün/köylerin tasarrufunda olduğu yazılmıştır (Karagedikli, 2017, ss. 148-151).

Defterde köy, hem orada meskûn olanların yaşadığı ve tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirdikleri hem de komşu köy sakinlerinin ekilebilir toprak (tarla), bağ, bahçe, bostan vb. tasarruf ettiği ve/veya üretimde buldukları yer olarak kaydedilmiştir. Köylerde yerleşik olanlar deftere doğrudan kendi ismi, baba adı ve tasarruf ettikleri toprak ile kaydedilmişlerdir (Ürettikleri ürün adı veya

¹⁶ Osmanlı mali jargonunda nahiyeye, kazaların alt idari birimleri için kullanılmıştır (Şahin, 2006, ss. 306-307).

¹⁷ Bizim defterimizde “mezra'a-i Karabudak [nâhiye-i Üsküdar] der tasarruf-ı ahâli-yi karye-i Karabulut [ve] karye-i Uzgaş vakf-ı Murad Paşa der İstanbul” (MAD 133, s. 81); “mezra'a-i Gök Pınarbaşı der nezd-i karye-i Arabacı tâbi'-i karye-i Karaoğlanlı [nâhiye-i Cisir-i Mustafa Paşa]” (MAD 133, s. 83); “mezra'a-i Rum Şah tabi-i nahiyeye-i Cisir-i Mustafa Paşa der tasarruf-ı ahali-yi kasaba-yı mezbûr [Cisir-i Mustafa Paşa]” (MAD 133, s. 89); “mezra'a-i Dikçalık der tasarruf-ı ahali-yi karye-i Sekbanlı [der nahiyeye-i Adaj]” (MAD 133, s. 98) ve birçok başka mezra buna örnek gösterilebilir.

¹⁸ Defterimizdeki Yahşi Fakih çiftliği ile ilgili kayıt aydınlatıcı bilgiler içermektedir: “ber müceb-i defter-i atik çiftlik-i müselleme eş-şehîr be Kara İshak”. Çiftliğin tahrir sırasındaki durumu ise “çiftlik-i Yahşi Fakih der nezd-i karye-i Kara İshak der tasarruf-ı ahali-yi karye-i Kara İshaklı ve karye-i Eymirli [toplam] tarla ber-müceb-i misâha 1749 cerib” (MAD 133, s.113. Başka müselleme çiftlikleri için MAD 133, ss. 14, 48, 49, 66, 71, 98 ve muhtelif sayfalara bakılabilir).

miktari kaydedilmemiştir). Diğer yandan, başka bir köyde veya şehirde meskûn olup bahsi geçen köyde toprak tasarruf eden kişiler ise yerleşik oldukları yerle ilişkilendirilerek yazılmışlardır. Örneğin Ada nahiyesinde bulunan Keniseli köyü sakinlerinden İbrahim bin Veli, komşu köylerden Şahinci’de toprak tasarruf etmektedir. Şahinci köyündeki yerleşiklerin tersine, İbrahim “zemîn-i İbrahim bin Veli sâkin-i karye-i Keniseli 15 cerîb tarla” şeklinde yaşadığı köye atıfla kaydedilmiştir. Ek olarak, eğer aynı komşu köyün başka sakinleri de kaydedilen karyede toprak tasarruf etmişlerse, yazıcı aynı pratiği “sâkin-i karye-i mezbûr/mezkûr” kelimeleriyle devam ettirmiştir. Örneğin Keniseli köyünde sakin olup komşu Şahinci köyünde toprak tasarruf eden iki kişi müteâkiben şöyle kaydedileceklerdir: “zemîn-i Deli Hüseyin Buzakçızade sâkin-i karye-i Keniseli” ve “zemîn-i Mustafa veled Sefer sâkin-i karye-i m[ezbûr]” (MAD 133, s. 9).

Devlet, tahririn yapıldığı bölgedeki hasılat miktarını belirlemek için de, yaptığı tahrir sırasında köylerde yerleşik olanları ve tasarruflarındaki ekilebilir toprak, bağ, bahçe, bostan gibi vergilendirilebilir taşınmazları kayda geçirmiştir. 1670-1671 Edirne tahriri, toprak sahiplerini veya taşınmaz tasarruf edenlerin kayıtlarını standart bir formda tutmamıştır. El yazısı biçimlerine bakıldığında, aynı kâtip tarafından defter edilmiş olması ihtimal dâhilinde olan Ada, Üsküdar ve Cısır-i Mustafa Paşa nahiyeleri köylerinin sakinleri kaydedilirken “zemin der yed-i” ya da “zemin-i” ifadelerinden biri kullanılmıştır. Benzer bir şekilde, el yazısından başka bir kâtip tarafından tutulduğu açık olan Çöke nahiyesi köylerinin sakinlerinin toprak tasarruf biçimleri de yazılırken aynı ifadeler kullanılmıştır. Ada nahiyesinden “zemin der yed-i Mehmed veled-i Mustafa” ve Çöke nahiyesinden “zemîn-i Seyyid Mehmed bin Halil” şeklindeki kayıtlar örnek olarak gösterilebilir (MAD 133, s. 4 ve MAD 556, s. 1)¹⁹. Manastır nahiyesinin köylerinde sakin olanlar ya da toprak tasarruf edenler farklı bir biçimde de kaydedilmiştir. Bir taraftan “zemin der yed-i” ya da “zemin-i” ifadelerinin kullanımına devam edilmiş; ama bununla birlikte “tasarruf” hakkı sahipleri de belirtilmiştir. Bu kişilerin çoğu, Edirne şehrinde yaşayıp kırsala yatırım yapmak isteyen sermaye sahibi askerî zümre mensubu kişilerdir. Edirne Bostancıbaşısı Sinan Ağa’nın tasarrufundaki toprak için “zemîn der tasarruf-ı Sinan Ağa ser-Bostâniyân” ve bir başka askerinin kızı için “zemîn der tasarruf-ı Ümmühan Hâtun bint Kuyucu Mehmed Bey” kayıtları görülmektedir (MAD 133, s. 127). Bu kişilerin tasarrufunda bulunan yerler, büyük ihtimalle tasarruf tapusu alınmış topraklardır²⁰. Yani, dışardan toprak tasarruf edenler ile yerleşik

¹⁹ Defterin tümünde benzer örnekler çokça görülmektedir.

²⁰ Toprakların tasarruf hakkını sahib-i arzin izniyle elinde bulunduran bu kişiler, büyük olasılıkla bölgedeki köylülerle muzaraa yoluyla bu yerleri işletiyorlardı. Örneğin Manastır nahiyesindeki Fikele köyünde toprak tasarruf eden yirmi sekiz, Vakıf Derbend köyünde bir, Doğanoğlu köyünde dört, Kavaklı köyünde bir, Manastır-ı

köylülerin elinde bulunan toprakların hukuki durumundaki farklılığı tahrir emini net bir biçimde belirtmiştir.

1670-1671 Edirne tahririndeki bir diğer farklı kayıt pratiği örneğini, aynı köyde aslen yaşayanlar ile daha sonradan o köyün sakini hâline gelmişler arasında yaptığı ayırımı görüyoruz. Bu ayırımı yapmak için kullanılan terim, doğrudan dışardan o köye sonradan gelip yerleşenleri belirtmek için kullanılan “yabancı” kelimesidir. Örneğin Avarız, Kafir Hacı, Nefs-i Üsküdar, Kayı, Kara Hızır ve Umurca köylerinde birçok yeni köylü deftere “yabancı” olarak kaydedilmiştir²¹. Bu aslında bizim klasik dönem tahrirlerinde denk geldiğimiz bir pratik değildir. Zira, kanunnamelerle toprağa bağlanan köylü, ideal olarak ekmekle yükümlü olduğu toprağı terk etmemek durumundaydı. Yani bu durum, 17. yüzyılın başlarından itibaren daha dinamik bir hâle gelen kırsal toplumun geçirdiği dönüşümle doğrudan alakalıdır. Yani, klasik dönem tahrir defterlerinin aksine, 17. yüzyılın avarız defterlerinde başka köylere gidip yerleşenler “birünü/birünüyân” başlığı altında standart bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır (Özel, 2016, ss. 3, 122, 124, 126, 175).

Köylerin ve mezraaların vakıf ya da timar statüsü son klasik tahrir ya da erişilebilen son tahrirle (*defter-i atik*) karşılaştırılarak netleştirilmiştir. Klasik tahrir defterleriyle aynı düzen dâhilinde, köylerin ve mezraların büyük bir bölümü atik defterde belirtilen hasıl miktarları ile kaydedilmiştir. Örneğin, Yarbuz Tatar (Erbuz Ata) köyünün ayrıntıları atik defterde belirtildiği şekliyle 1671 defter-i cedide (1670-71 Edirne tahriri) geçirilmiştir²². Klasik tahrirlerin aksine, hasıl miktarları o köyün iltizamını alan kişinin ödediği meblağ paralelinde güncellenmiştir. Üsküdar nahiyesinde bulunan Etmekçi köyü ile ilgili ayrıntı bunun için aydınlatıcıdır. Timurtaş Bey Vakfı olan köyün hasılı, atik deftere göre 3.663 akçedir. Bu hasıl miktarı bir önceki tahrirde kaydedilen ama güncellenmeyen miktardır (mukayese için bk. MAD 133, s. 32 ve Gökbilgin, 1952, ss. 200-203). Edirne tahriri, Etmekçi karyesinin 1669 tarihinde güncellenen hasıl miktarını köy ahalisinin verdiği bilgiye dayanarak 10.000 akçe olarak güncellemiştir²³. Bir taraftan da, dönemin mali ihtiyaçları nedeniyle

---

Kebir köyünde iki, Bağçepınarı köyünde iki ve Aziz Halifa köyünde altı kişinin toprağı “zemin der tasarruf-ı...” şeklinde kaydedilmişlerdir (Bu köyler sırasıyla şu sayfalarda bulunmaktadır: MAD 133, s. 127, ss. 128-132, ss. 136-140, ss. 140-143, ss. 143-145, ss. 145-146, ss. 146-147).

²¹ Bu köyler sırasıyla şu sayfalarda kayıtlıdır: MAD 133, ss. 35, 35-36, 38-41, 42, 46-47, 48.

²² Örneğin, Yarbuz Tatar (Erbuz Ata) köyü için defterimizdeki açıklama şöyledir: “bi-ihbâr-ı re’âyâ temlik-i Aişe ve Fatıma hatun ‘an evlâd-ı Yarbuz Tatar hâsıl 23000 akçe” (MAD 133, s. 30).

²³ Defterimizde geçen ifade “ber müceb-i defter-i atik Vakf-ı Timurtaş Bey 3663 [akçe]” biçimindedir. Hîn-i tahrirde aynı köyün hasıl miktarının ne olduğu şöyle

de daha sık kullanılacak olan birkaç köyün bir mukataa birimi olarak kaydedilmesi ve ne miktara fûruht olunduğu da defterde olan bir başka bilgidir²⁴. 1671 Edirne tahrir defterinde revize edilerek yazılan yeni hasıl miktarları ve fûruht bedelleri bize hasıl miktarlarının dönemin değişen mali koşulları ile ilişkili olarak güncellendiğini göstermektedir. Burada fûruht bedelinden kasıt, güncellenen hasıl miktarlarına dayanarak köyden ya da mukataa hâline sokulan birkaç köyden toplanacak verginin ne kadar bedelle iltizama verildiğidir²⁵.

Edirne tahririnde kaydedilen alanları ekilen ve ekilmeyen olarak iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Birinci başlık altında mîrî statüdeki hububat ekilen tarlalar ile mülk statüsündeki bağ, bahçe, bostan vb. topraklar gelmektedir (Imber, 1982). İkinci başlık altında ise ekime elverişli olup ekilmeyen boş/sahipsiz topraklar (arz-ı hâli bilâ-sâhib zer'a sâlih) ile köy ahalesinin sürüleri için ortak kullanımda olan meralar (mer'a-i mevâşi) bulunmaktadır. Sahipsiz alanlar arasında bazen dağlık alanlar de ölçülerek kaydedilmiştir.

Klasik dönem tahrir defterlerinde ender görülen bir uygulama olmasına rağmen, Edirne tahririnde vakıf, tımar, zeamet ya da hass ayırımı yapılmaksızın köy ve mezra sınırlarının ayrıntılı bir şekilde yazıldığı görüyoruz²⁶. Osmanlı'da köy sınırlarının dikkatli bir şekilde çizildiği; fakat bunun belli başlı noktalar belirtilerek ayrıntılı yön tarifleri şeklinde yapıldığı görülmektedir. Bazı araştırmacılar, tahrir defterlerinin bir amacının da köy arazlerinin, tarla, mera,

---

ifade edilmiştir: “bâ-ihbâr-ı ahâli-i karye-i mezbûr fûrûht 10,000 [akçe der sene 1080]” (MAD 133, s. 32).

²⁴ Hem bizim Edirne tahrir defterimizde hem de Sts Cyril and Methodius belgelerinde bulunan bu açıklama şöyledir: “karye-i mezbûr İsmâ'ilce mukâta'ası tevâbi' ile ma'an iki yük yirmi bin [220,000] akçeye fûrûht olunagelmışdir. Bâ-ihbâr-ı karye-i m[ezbûr]” (MAD 133, s. 50 and Sts Cyril and Methodius National Library (NLCM) F.1, a.u. 15114, s. 4). Kayhan Orbay'a Sts Cyril and Methodius belgelerinin kopyalarını bana verdiği için teşekkür ederim.

²⁵ Her köy için aynı durum söz konusu değildir zira bazı köylerin gelirini hâlâ sipahi tahsil etmektedir. Örneğin, için şu ifade açıklayıcıdır: “karye-i Yahşi Beglü tâbi'-i nahiye-i Üsküdar sipâhisi kendü zabt ider ne mikdâr akçe virdüğü ma'lûm değildir” MAD 133, p. 53a. Daha başka benzer kayıtlar için bk. MAD 133, p. 46, 53b.

²⁶ Bir örnek olarak, defterden Ahi köyü ile ilgili şu kayıt gösterilebilir: “Karye-i mezburun [Ahi] hudud-ı sınırı Batkonsaz'da gün batısında dikili sınır taşına ve andan yine dikili taş ve andan Azimceli mezarına andan Üsküdar'dan gelen dereye andan dik aşağı Evce kavağa ve andan gün batısına giden yüksek yere ve andan dik aşağı İsakçı mezra'asına ve andan dik aşağı Çuka Sekban demek ile ma'ruf olan dikili taş ve andan dudub gün doğusundan dikili kayaya andan Maldepe'ye andan dereye inüb dereden dik yukarı Üsküdar'dan gelen Yumuk taş köprüye ve andan dik yukarı yine Batkonsaz'a müntehî olur” (MAD 133, s. 44).

ormanlık alanların sınırlarının belirlenmesi olduğunu belirtirler. Diğer bir ifade ile tahririn sınır nizalarını hâleden bir işlevi de vardır (Kaya ve Terzibaşoğlu, 2009, s. 12). Fakat, klasik tahrirlerin 1670-1671 Edirne tahririnde olduğu gibi her bir köyün ve mezranın sınırını deftere detaylıca geçirmedini; bazı hudutnamelerin daha sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklarla alakalı sınır kayıtları olduğunu belirtmekte fayda var (Gümüşçü, 2010, s. 90). 1670-1671 tarihli Edirne tahririnde, hangi nahiyeye dâhil olduğu net bir biçimde yazıldıktan sonra, köy sınırlarının birbirine komşu köy sakinleri ya da hasıl sahipleri arasında çıkarabileceği sorunlar düşünülerek tahrir emini tarafından dikkatlice kayda geçirildiği görülmektedir. Bu sınırlar belirlenirken göl, nehir, orman gibi doğal yer belirteçlerinin yanında, dikili sınır taşı gibi bilinçli olarak yerleştirilmiş sınır belirteçleri de kullanılmıştır²⁷. Her ne kadar tüm nahiyelerdeki köy ve mezralar için aynı uygulama takip edilmemişse de özellikle Ada, Cısr-i Mustafa Paşa ve Üsküdar nahiyelerindeki köyler ve mezralar bu mantıkla kaydedilmişlerdir (MAD 133, ss. 1-123)²⁸. Bazı araştırmacılar, Osmanlıların kırsal yerleşim birimlerinin sınırları konusunda modern anlamda farkındalığının 20. yüzyılda oluşacağını iddia etmişlerdir (Hütteroth, 1968, ss. 97-98'den akt. Gümüşçü, 2010, s. 97). Ne var ki, az sayıda araştırmacı arşiv malzemelerini kullanarak bu durumun aksini net bir biçimde göstermişlerdir. Örneğin, tarım alanları ile ilgili köylüler arasında anlaşmazlık çıktığında, ehl-i vukufun sundukları bilgiye dayanarak ve ilgili alana gidilerek kesin sınırlar belirlenmiştir (Ergenç ve Taş, 2007; Gümüşçü, 2010). İlaveten, köyler bir vakfa irad olarak vakfedildiğinde de vakfiyede sınırlar net biçimde yazılmıştır (Nizri, 2015).

Köylüler arasındaki sınır nizaları, genelde hayvanlar için kullanılan ve birden fazla köyün kullanımında olan otlak alanları (*mera*) yüzünden çıktığından, köy sınırlarının ayrıntılı ve net belirlenmesi anlaşmazlık hâlinde sorunu çözmeye yardımcı olacaktır. 1670-1671 Edirne tahririnde, Edirne kazasının üç nahiyesindeki (Ada, Üsküdar ve Cısr-i Mustafa Paşa) köylerin/mezraların fiziki sınırlarının ayrıntılı bir biçimde çizildiğini görüyoruz. Bunların aksine, Çöke ve Manastır nahiyelerinde aynı uygulamanın görülmemesi bu bölgeleri tahrir eden

---

²⁷ Klasik dönem tahrir defterlerinde köy sınırlarının belirtilmediğini söylerken, Osmanlı idari ve mali birimlerinin kırsal yerleşimlerin ne büyüklükte bir toprak üzerinde konumlandığı ve bu konumun sınırları konusunda farkındalığının olmadığı çıkarsaması yapılmamalıdır. Köy sınırlarını belirlerken dikili taş dikme pratiği hakkında, 1574 Hüdâvendigâr defterinde ilginç bir örnek var. Tahrir sırasında olmayan ama 1727 yılında derbent köyü olan Kurtbeleni köyü sınırlarının dikili taşlar yardımıyla belirlendiği deftere sonradan iliştirilen bir kayıttan görülmektedir (Gümüşçü, 2010, ss. 94-95).

²⁸ Manastır ve Çöke nahiyelerinde bulunan köylerin ve mezraların sınırları belirtilmemiştir. Manastır nahiyesinin kayıtları MAD 133, ss.127-185 arasındadır. Çöke nahiyesinin tamamı ise MAD 556 içindedir.

yazıcıların dikkatsizliğine işaret ediyor olabilir²⁹. Zira, hem Manastır hem de Çöke nahiyelerinde mera alanları hiç de azımsanmayacak büyüklüktedir³⁰.

Edirne tahririnde, köy sınırlarının ayrıntılı bir şekilde kayda geçirilmesi bize 19. yüzyıl reformlarının uygulanmasından çok daha evvel Osmanlıların köy sınırları konusunda farkındalığının arttığını göstermektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, farklı köylüler arasında mera ya da tarla için çıkacak bir niza hâlinde, köy sınırlarının belirlenmesi önemli bir konuydu ve bu daha evvelki dönemlerde de bilinen bir durumdu. Ne var ki, iltizam sisteminin 17. yüzyılda daha yoğun bir biçimde uygulamaya geçirilmesiyle, hangi toprağın kimin vergi toplama sınırına girdiği çok daha önem kazanmıştır. Diğer bir ifade ile, kırsal yerleşim biriminin gelirini alan vakıf, sipahi ya da mültezim arasında ortaya çıkacak bir nizanın temelini de işte bu sınır muğlaklıkları oluşturacaktır. Dolayısıyla, Osmanlı mercilerinin bu meseleleri önlemede bulduğu yol kırsal yerleşimlerin sınırlarını daha net biçimde çizmek olmuştur (Nizri, 2015).

Aslında, Edirne tahririni önceki tahrirlerden ayıran en önemli fark, bütün köylerin, müselleme çiftliklerinin ve mezarların sınır ve büyüklüklerini *cerib* olarak daha net bir biçimde kayda geçirmesidir. Osmanlı mali jargonunda, bir köylü ailesi tarafından ekilebilir toprak manasında çift kavramı kullanılmıştır. Bu kayıtlarda çift, toprağın verimliliğine göre (ala, evsat ya da edna) 60-150 dönüm arasında değişen ve bir köylü ailesinin bir çift öküz yardımı ile işlediği toprak büyüklüğünü ifade etmiştir. Mülk olan topraklar içinse (bağ, bahçe, bostan, vb), Osmanlılar genelde dönüm hesabı yapmışlardır. Her ne kadar Kanuni Sultan Süleyman dönemi kanunnamesinde *cerib* kullanıldığı belirtilmişse de Osmanlı memleketinde toprağın ölçümünde *cerib* birimin kullanılması Sultan IV. Mehmed dönemine kadar yaygınlık kazanmamıştır. Bu arazi ölçü biriminin bir tam bölge için uygulanışını Girit tahririnde görüyoruz. Bu terminoloji kayışını bazı tarihçiler, Osmanlı Devleti'nin klasik İslam anlayışına dönüş niyeti ile açıklamışlardır (Greene, 1996). Kermeli, bu uygulamanın adada 1669'dan sonra giderek azalan bir seyir izlediğini ve toprak için muzur ve dönümün kullanıldığını belirtmektedir (Kermeli, 2008, s. 21 dipnot 104).

Edirne tahririnde ise, ekilebilir topraklar (tarla) ve geriye kalan her tür kırsal alan *cerib* olarak ölçülmüştür (*misâha*). Bir *cerib*, kanunnamelerin ve fakihlerin normalde ekilebilir alanlar için kullandığı birim olan dönümün neredeyse üç

²⁹ Manastır nahiyesi için bk. MAD 133, ss. 123-185 ve Çöke nahiyesi için bk. MAD 556.

³⁰ İki nahiyede de toplam köy arazisinin (tarla, mera, çayır, bağ, bahçe, bostan, arz-ı hâli, orman vb. tüm alanların toplamı) %45'i meralardan oluşmaktadır (Karagedikli, 2017, ss. 57-59).

katına yakındır³¹. Yukarıda da belirtildiği gibi, aynı ölçülebilir birimi kullanan yegâne kayıtlar Edirne tahririyle aynı yıllarda yapılan Girit ve Ege adaları tahrirleridir. Edirne kazasındaki toprak büyüklüklerinin aksine, dağlık olması sebebiyle Girit adasındaki toprak büyüklükleri çok küçüktür ve 1-20 cerib arasında değişmektedir.

Sonuç

Değişen ihtiyaçlara bağlı olarak 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin yeni denemeleri uygulamaya geçirdiği tarih yazımında sıklıkla belirtilir. Bunların başında ise tımar sisteminin çözülmesiyle ilintili olarak iltizam uygulamasının yaygınlaşmaya başlaması gelir. Klasik tahrirlerin eş zamanlı bir şekilde tedricen genel bir uygulama olmaktan çıktığı bu dönemde, Osmanlılar aralarında yeni kayıt türlerinin de olduğu farklı tahrirler yaptılar. 17. yüzyılın ikinci yarısında yeni fethedilen bölgelerden biri olan Girit için Osmanlıların yaptığı tahrir bunlar arasında tarihçilerden hakeden bir ilgi gördü ve araştırmacılarca devletin yeni yöntemleri uygulamaya geçirdiğinin kanıtı olarak kullanıldı. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin anılan yüzyılda geçirdiği dönüşümü özel bir duruma sahip Girit üzerinden incelemek çok büyük topraklara yayılmış Osmanlı İmparatorluğu için kısıtlı bilgiler sunmaktadır. Uzun bir muhasaranın ardından fethedilen ve Venedik yönetiminden sonra yeni bir rejimin tesis edildiği bir bölge üzerinden genel çıkarsamalarda bulunmak, yöntemsel olarak da sorunlu. Toprak rejiminin miri toprak üzerinden tanımlandığı bir politik yapıda, sistem nasıldı ve neye evrildi sorusunu, devletin sistemini kristalize ettiği bir bölge üzerinden analiz etmek çok daha güvenilir sonuçlar verebilecektir.

Eldeki makalede, yeni fethedilmiş bu bölgelerden biri olmayan Edirne kazası için aynı yıllarda yapılmış mufassal bir tahrir defterinin sistematik analizi yoluyla, genel bir değişimin yaşandığı 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında devletin kayıt pratiklerinde yaşadığı dönüşüm incelenmiştir. Bu değişimlerin başında ise köy sınırlarının net belirteçlerle çizilmesi gelmektedir. Bununla birlikte, tüm kırsal yerleşimlerin kapladığı alanın daha net ölçülerle yazılması defterde karşımıza çıkan bir diğer kayıt farklılığı. Bunlardan ilki, klasik

---

³¹ Kanun şöyle: “Ba’zı çiftliklerin toprağında nizâ’ olsa Hazîne-i Âmirede mahfûz ipden iki başı mühürlürgan varilub vilâyet kâdısı ol diyârın musin ve mu’temedün-aleyh elh-i vukûf ile anın gibi yerlerin üzerine varilub misâha eylemek için hükm-i şerîf-i cihân-mûta’ verilür. Kanun: Arâzide câri olan cerib-i şer’î ki tûlen ve arzen altmış zirâ’dır. Misâhada üç bin altı yüz zirâ’ olub bu diyarda câri olan dönüm ki tûlen ve arzen otuz beş zirâ’dır. Misâhada bin iki yüz yirmi beş zirâ’ olub cerib-i şer’înin sülüsünden yirmi beş zirâ’ zâid olur kanundur” (Akgündüz, 2016, s. 116 ayrıca bk., *Millî Tetübbalar Mecmuası*, 1331 [1915], s. 314 ve Bilmen, t.y., s. 130). Dönüm de, zira’ hesabı misaha edildiğinden ölçülebilir bir birimdir. Ne var ki, klasik tahrirlerin mekânın daha net ölçümünden ziyade vergi toplamı kaygısı gütmesi, arazinin bu yöntemle hesaplanıp hesaplanmadığı konusunda kuşku doğurmaktadır.

dönemde de bazı durumlarda mevcut olan bir uygulamadır; ama tarih yazımında genelde köylüler arasında çıkan sınır ihtilafları bağlamında ele alınmıştır. Hâlbuki, bu durumun iltizamın yaygınlık kazandığı bir dönemde, kırsal geliri tasarrufunda tutan mültezim, vakıf ve sipahi arasında çıkabilecek olası ihtilaflar için de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Edirne tahrir defterinin değişen ya da daha ayrıntılı hâle gelen kayıt pratiklerini, işte bu süreçle paralel okumakta yarar var.

Yani defterimizde karşımıza çıkan bu kayıt yeniliğinin, anılan dönemde hem vakıf hem de timar köylerinin (ki iltizama verilmesi neticesinde farklı grupların kontrolünde olduğu da düşünülebilir) gelire konu olan alanın daha net çizmesi ile de ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Şöyle ki, bir yandan her bir köylünün elindeki (ya da şehirlinin tasarrufundaki) toprağın ve köy halkının ortak kullanımında olan alanların (orman, sazlık, mera vs) net ölçülerle kayda geçmesi; bunun neticesinde de köylerin toplam arazi büyüklüğünün net bir biçimde belirlenmesi iki boyutlu bir duruma işaret etmektedir. Yani, Edirne tahriri bize Osmanlıların bir yandan mekânı daha net bir şekilde kayda geçirerek iltizam sisteminin yaygınlaştığı bir dönemde vergi gelirlerini optimal bir şekilde değerlendirmeye çalıştığını göstermektedir. Diğer taraftan ise, köylüler arasında toprak sınırı nedeniyle çıkabilecek olası nizalarda daha net veriye sahip olmasına işaret etmektedir. Bütün bu sıralananlar, devletin yeni gelişmelere bağlı olarak, kayıt pratiklerini nasıl revize ettiğini görmemiz için önemli bilgilerdir.

Kaynakça

Yayımlanmamış Belgeler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul: BOA. MAD 133 ve MAD 556.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul: BOA.TT 648, TT 817 ve TT 698.

Sts Cyril and Methodius National Library, Sofya: F.1, a.u. 15114.

Yayımlanmış Eserler

Acun, F. (2000). Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, ss. 319-332.

Barkan, Ö. L. (1943). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. Kanunlar I*. İstanbul: Bürhaneddin Matbası.

Barkan, Ö. L. ve Meriçli, E. (Ed.). (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bilmen, Ö. N. (t.y). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (C. 4). İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Börekçi, G. (2009). The Köprülü Family. G. Agoston ve B. Masters (Ed.). *Encyclopedia of the Ottoman Empire* içinde (ss. 313-317). New York: Facts on File.

- Çakar, E. (2004). 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avâriz-Hâne Defterine Göre). *Belleten*, LXVII(252), ss. 431-459.
- Çiçek, K. (1995). Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler. *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 6, ss. 51-89.
- Darling, L. T. (1986). Avarız Tahriri: Seventeenth and Eighteenth Century Ottoman Survey Registers. *Turkish Studies Association Bulletin*, 10, ss. 23-26.
- Darling, L. T. (1996). *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*. Leiden: Brill.
- Demirci, S. (2009). *The Functioning of Ottoman Avâriz Taxation: An Aspect of the Relationship between Centre and Periphery. A Case Study of the Province of Karaman, 1621-1700*. İstanbul: The Isis Press.
- Emecen, F. M. (1991). Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrir Defterleri. *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990: Bildiriler* içinde (ss. 149-155). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Emecen, F. M. (1996). Mufassaldan İcmale. *Osmanlı Araştırmaları*, 16, ss. 37-44.
- Ergenç, Ö. ve H. Taş. (2007). Assessments on Land Usufruct and Ownership in Anatolia during the 17th and 18th Centuries. *Ajames*, 23(2), ss. 1-32.
- Faroqhi, S. (1994). Crisis and Change, 1590-1699. H. İnalcik ve D. Quataert (Ed.). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* içinde (ss. 411-636). Cambridge: Cambridge University Press.
- Faroqhi, S. (2000). Tahrîr. *Encyclopedia of Islam* içinde (C. 10, ss.112-113). Leiden: Brill.
- Fazlıoğlu, İ. (2004). Mesâha. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 29, ss. 261-264). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1952). XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Gökçe, T. (2007). 1695 tarihli Mufassal Avarız Defterine Göre Filibe Kazasında Nüfus ve Yerleşme Düzeni. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2, ss.53-107.
- Greene, M. (1996). An Islamic Experiment? Ottoman Land Policy on Crete. *Mediteranean Historical Review*, 11(1), ss. 60-78.
- Greene, M. (2000). *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*. Princeton: Princeton University Press.
- Gümüşçü, O. (2010). Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihî Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı. *Bilig*, 52, ss.79-104.
- Gümüşçü, O. ve Küçükaşçı, M. S. (2016). Köy. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. Ek-2, ss. 85-87).
- Halasi-Kun, T. (1986). Some Notes on Ottoman Mufassal Defter Studies. *Journal of Turkish Studies*, 10, ss. 163-166.
- Howard, D. (1987). *The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563-1656* (Basılmamış doktora tezi). Indiana Üniversitesi, Indiana.

- Hütteroth, W. D. (1968). *Landliche Siedlungen im Südlichen Inneranatolien in den Letzten Vierhundert Jahren*. Göttingen: Geographisches Institut.
- Imber, C. (1982). The Status of Orchards and Fruit Trees in Ottoman Law. *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, ss.763-774.
- İnalçık, H. (Ed.). (1954). *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalçık, H. (1975). The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East. V. J. Parry ve M. Yapp (Ed.). *War, technology and society in the Middle East* içinde (ss. 195-217). Oxford: Oxford University Press.
- İnalçık, H. (1980). Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700. *Archivum Ottomanicum*, 6, ss. 283-337.
- Karagedikli, G. (2013). Bir Pâyitahtı Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyılın Başlarında Edirne Şehrinin Sosyal ve Mekânsal Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler. Ü. Ekin (Ed.). *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan* içinde (ss. 221-231). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Karagedikli, G. (2017). *A Study on Rural Space, Land and Socio-Agrarian Structure in Ottoman Edirne, 1613-1670* (Basılmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Kaya, A. Y. ve Terzibaşoğlu, Y. (2009). Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: Kadastro Tabir Olunur Tahrir-i Emlak. *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 9, ss. 7-56.
- Kermeli, E. (2008). Caught in between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete, 1645-1670. A. Anastasopoulos (Ed.). *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006)* içinde (ss. 1-32). Crete: Crete University Press.
- Khoury, D. R. (2001). Administrative Practice Between Religious Law (*Shari'a*) and State Law (Kanun) On the Eastern Frontiers of the Ottoman Empire. *Journal of Early Modern History*, 5(4), ss. 305-330.
- Kiel, M. (1987). Population Growth and Food Production in 16th Century Athens and Attica According to the Ottoman Tahrir Defters. J.L. B. Gammont ve E. van Donzel (Ed.). *Proceedings of the VIth Cambridge CIEPO Symposium* içinde (ss. 115-133). İstanbul-Paris-Leiden: Divit Press.
- Kołodziejczyk, D. (1994). *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca.1681). Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanıçe*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kolovos, E. (2007). Beyond 'Classical' Ottoman Defterology: A Preliminary Assessment of the Tahrir Registers of 1670-71 Concerning Crete and the Aegean Islands. E. Kolovos (Ed.). *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History (Studies in Honor of John C. Alexander)* içinde (ss. 201-235). İstanbul: Isis Press.
- Küpeli, Ö. (2011). Klasik Tahrirden Avarız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avarız Defteri. *Belgeler*, XXXII(36), pp. 113-199.

- Lowry, H. (1992). *Studies in Deftology. Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. İstanbul: ISIS Press.
- Murphey, R. (1990). Ottoman Census Methods in the Mid-sixteenth Century: Three Case Studies. *Studia Islamica*, 71, ss. 115-126.
- Nizri, M. (2015). Defining Village Boundaries at the Time of the Introduction of the Malikane System: The Struggle of the Ottoman State for Reaffirming Ownership of the Land. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 2(1), ss. 37-57.
- Öz, M. (1991). Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler. *Vakıflar Dergisi*, 22, ss. 429-439.
- Öz, M. (1993). XVII. Yüzyıl Ortasına Doğru Canik Sancağı. *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan* içinde (ss. 193-206). Samsun: Akademi Kitabevi.
- Öz, M. (1999). Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1539-1642). *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994. Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde (C. III, ss. 787-794). Ankara: TTK Basımevi.
- Özel, O. (1999). 17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avârız Defterleri. *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler III* içinde (ss.735-743). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özel, O. (2000). Avârız ve Cizye Defterleri. H. İnalçık ve Ş. Pamuk (Ed.). *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* içinde (ss.35-50). Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Özel, O. (2004). Population Changes in Ottoman Anatolia in the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 36, ss. 183-205.
- Özel, O. (2012). The Reign of Violence: The *celalis* c. 1550-1700. C. Woodhead (Ed.). *The Ottoman World* içinde (ss. 184-202). London: Routledge.
- Özel, O. (2016). *Collapse of Rural Society in Ottoman Anatolia. Amasya 1576-1643*. Leiden: Brill.
- Parveva, S. (2009a). Agrarian Land and Harvest in the South-west Peloponnese in the Early Eighteenth Century. S. Parveva (Ed.). *Village, Town and People in the Ottoman Balkans 16th-mid-19th Century* içinde (ss. 61-110). İstanbul: ISIS Press.
- Parveva, S. (2009b). Rural Agrarian and Social Structure in the Edirne Region during the Second Half of the Seventeenth Century. S. Parveva (Ed.). *Village, Town and People in the Ottoman Balkans 16th-Mid-19th Century* içinde (ss. 11-60). İstanbul: Isis Press.
- Parveva, S. (2011). *Land and People during the Seventeenth - First Decades of the Eighteenth Century. Reclamation and Organization of the Agrarian and Social Space in the Central and Southern Balkans under the Ottoman Rule*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences.

- Parveva, S. (2013). Villages, Peasants and Landholdings in the Edirne Region in the Second Half of the 17th Century. P. Peykovska ve G. Demeter (Ed.). *Regions, Borders, Societies, Identities in Central and Southeast Europe, 17th-21st Centuries Collected Studies* içinde (ss. 17-33). Sofia ve Budapest: Hungarian-Bulgarian Joint Academic History Commission.
- Pavlovic, M. (2015). Postclassical Defterology: Possibilities of Socio-economic Research in Contemporary Ottoman Studies. *Journal of Historical Researches (Istrazivanja)*, 26, ss. 66-81.
- Soyudoğan, M. (2012). *Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)* (Basılmamış doktora tezi). Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Şahin, İ. (2006). Nahiye. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 32, ss. 306-307). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şimşirgil, A. (2012). *Slovakya'da Osmanlılar (Türk Uyvar) 1663-1685*. İstanbul: KTB Yayınları.
- Tezcan, B. (2010). *The Second Empire. Political and Social Transformation in the Early Modern Period*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ünal, M. A. (1997). 1646 (1056) Tarihli Harput Kazası Avarız Defteri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, ss. 9-51.